

MUHAMMAD PORSO TA'LIMOTINING YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI MA'NAVIY TARBIYASIDAGI ILMIY VA AMALIY AHAMIYATI

Gulamova Munisxon Mahmudovna – Buxoro davlat universiteti “Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa” kafedrası dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

munisxongulamova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xoja Muhammad Porso tasavvufiy ta'limotini o'rganishning ilmiy va amaliy ahamiyati o'z aksini topgan. Muhammad Porso yigirmadan ortiq tasavvuf, irfon falsafasi, tasavvuf nazariyasi va tariqatlar tarixi, adabiyot, geografiya, tarix fanlariga doir mufassal asarlar yozib qoldirdi. Uning ilmiy merosi temuriylar davri madaniy yuksalishlariga munosib hissa bo'lib qo'shilganligi tahlil etilgan.

Tayanch so'zlar: tasavvuf, tafakkur, ilm, vijdon, zikr, yod etish, ijtimoiy hayot, axloqiy yetuklik.

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ УЧЕНИЯ МУХАММАДА ПОРСО В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ НОВОЙ МОЛОДЕЖИ УЗБЕКИСТАН.

**Гуламова Мунисхан Махмудовна – доцент кафедры «Исламская история и источниковедение, философия», доктор философских наук (PhD)
Бухарского государственного университета.**

munisxongulamova@gmail.com

Аннотация: В данной статье отражено научное и практическое значение изучения мистического учения Ходжи Мухаммада Порсо. Мухаммад Порсо написал более двадцати подробных работ по суфизму, мистической философии, теории суфизма и истории сект, литературе, географии, истории. Анализируется, что его научное наследие внесло достойный вклад в развитие культуры периода Тимуридов.

Ключевые слова: Суфизм, мысль, наука, сознание, память, общественная жизнь, нравственная зрелость.

SCIENTIFIC AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF MUHAMMAD PORSO'S TEACHINGS IN THE SPIRITUAL EDUCATION OF NEW YOUTH OF UZBEKISTAN.

Gulamova Muniskhan Mahmudovna is an associate professor of the department of "Islamic history and source studies, philosophy", doctor of philosophy (PhD) of Bukhara State University.

munisxongulamova@gmail.com

Annotation: In this article, the scientific and practical importance of studying the mystical teachings of Khoja Muhammad Porso is reflected. Muhammad Porso wrote more than twenty detailed works on Sufism, mystic philosophy, Sufism theory and the history of sects, literature, geography, history. It is analyzed that his scientific heritage made a worthy contribution to the cultural development of the Timurid period.

Keywords: mysticism, contemplation, knowledge, conscience, remembrance, memorization, social life, moral maturity.

Kirish

Tasavvufiy tafakkur tarixida naqshbandiya tariqati nazariyotchisi Xoja Muhammad Porso haqida nufuzli manbalarda ma'lumotlar o'z aksini topgan. Xoja Muhammad Porsoning to'liq ismi-Muhammad bin Muhammad bin Mahmud al-Hofiz al-Buxoriy faqih olim Xisomuddin Yusuf avlodlaridan bo'lib, Bahouddin Naqshbandning hamrohi va sodiq izdoshi Hofizuddin al-Kabir, al-Buxoriyning nevarasidir. U 1345 yilda Buxoro shahrining "Quyi dehqon" [1]. mahallasida tug'ilgan, hijriy 822 (milodiy 1420) yilda Madina shahrida vafot etgan va shu shahar yaqinidagi "Jannatul Baqe" qabristoniga dafn qilingan .

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Xoja Muhammad Porso ilmiy merosining tahlili hamda ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning xulosalariga tayanib uning asarlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

- I. Islom ilmlariga bag'ishlangan (Qur'on, hadis, tafsir, kalom) asarlar;
- II. Naqshbandiya tariqati va tasavvuf nazariyasiga oid asarlar;
- III. Tarix, geografiya, adabiyot, biografiya turkumiga kiruvchi asarlar.
- IV. Tahqiq, ya'ni izlanishlar turkumiga kiruvchi kitoblar.

Muhammad Porso yigirmadan ortiq tasavvuf, irfon falsafasi, tasavvuf nazariyasi va tariqatlar tarixi, adabiyot, geografiya, tarix fanlariga doir mufassal

asarlar yozib qoldirdi. Uning ilmiy merosi temuriylar davri madaniy yuksalishlariga munosib hissa bo'lib qo'shilgan [2].

Xoja Muhammad Porso tasavvufda "Porsoiya" ta'limoti asoschisi hisoblanadi XIV-XV asrlardagi ma'rifiy, madaniy, rivojlanish diniy-falsafiy ta'limotlarning takomillashib, mustahkamlanib borishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, islom dinini, falsafiy, tasavvufiy g'oyalar, ma'rifiy ta'limotlarni o'rganish va o'qitishga e'tibor qaratildi. Din ahllari va ulamolarning davlat ishlaridagi ishtiroki uchun imkoniyat mavjud edi. Bu haqda Temur tuzuklarida din arboblari, shayx, sayyid, ulamolar faoliyatiga o'rin ajratilib, ularning davlat ishlaridagi ishtiroki bir necha bor qayd etilgan. Temur va temuriylar zimmasiga mo'g'ullarning bosqinchiligi asoratini tiklash hamda mamlakatda ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish vazifasi tushadi. Mo'g'ullarning Movarounnahr o'lkasi hududlarida toju-taxt uchun o'zaro kurashlari madaniy-ma'naviy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatganligini, o'lka madaniyati tarixiga oid manbalar, ilm maskanlari, madrasa va kutubxonalar qarovsiz qolganligini, ko'plab ilm-fan, san'at, adabiyot, vakillari, ulamolar toifasi, olimlar, me'mor va musavvirlar aziyat chekkanligi, ko'pchilik ulamolar boshqa yurtlarga chiqib ketganliklarini, shu chigal vaziyat sabab ilmga e'tibor pasaygan [3].

Mutasavvif ilmiy merosini o'rganish davomida quyidagi ishlar zarur hisoblanadi. Xoja Muhammad Porso dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatgan (XIV-XV asr) ijtimoiy-tarixiy, madaniy-ma'naviy muhit xususiyatlarini ochib berish, mutasavvifning inson tushunchasiga oid qarashlarining o'ziga xos xususiyatlarini falsafiy antropologik mohiyatini yoritish, inson tabiati, xislatlari va toifalari haqidagi falsafiy-irfoniy g'oyalarining tasavvuf falsafasi rivojiga ta'sirini asoslash, Xoja Muhammad Porso ma'naviy merosida tasavvuf antropologiyasi, inson kamoloti va diniy-axloqiy g'oyalarning falsafiy jihatlarini tahlil etish, Xoja Muhammad Porsoning farosat, saodat belgilari, husni xulq tushunchalarining yoshlar axloqiy tarbiyasidagi ahamiyatini ochib berish kabi vazifalardir [4].

Xoja Muhammad Porsoning "Risolai qudsiya" asarida Bahouddin Naqshband ta'limoti nazariy boyitilganligi hamda inson tushunchasining

(aksiologik, antropologik) negizda “Dil ba Yor, dast ba kor” (tana va ruh uygʻunligi) gʻoyasiga mutanosib ekanligi mazkur tariqat asoschilari asarlari, Muhammad Porso “Fasl-al xitob” asarida ilgari surgan “Farosat” ilmi konsepsiyasi antropologik va gnoseologik taʼlimotlar bilan oʻzaro dialektik ildizlarga egadir. Xoja Muhammad Porso oʻzining “Tahqiqot” asarida tasavvufning yuqorida tahlil etilgan tasavvufiy axloqiy kategoriyalari xususidagi fikrlariga qoʻshimcha tarzda “**فراست**” “firosat”, ziyraklik, sezgirlik, “topqirlik”. 1) biror narsaning tashqi koʻrinishi, shakli, suvrati va belgilariga qarab, ichkarisi, ichki xususiyati, mohiyatini bilish, zohirga qarab botinni bilish; 2) gʻaybiy ishlarni tafarrus, yaʼni fahm idrok, ichki sezgi va topqirlik bilan kashf etish haqidagi qarashlarini bayon qiladi. Uning fikriga koʻra, “farosat bu-qalb koʻzi, qalb nazari, qalb nigohi boʻlib, uch turlidir: birinchisi, “farosati bahriya”, uni ajratuvchi yoki aqliy farosat, - deb uqtiradi. Chunki, inson farosati bilan oq va qorani, yaxshi va yomonni ajratib oladi. Oʻzini qanday tutishni, xatti harakatlarini tartibga soladi. Ikkinchisi, “farosati istedloliy” bu inson fikrini hodisalarning sabablari va umumiy qonuniyatlari asosida dalilovchi farosat. Uchinchisi, “farosati qalbiy”, qalbiy farosat, bu qalb nazari bilan koʻrish, tanish, bilishdir. Muhammad Porso “Faslul-xitob” asarida shunday yozadi: “Farosat ilmi shuki oʻtganlar shamollaridan bir shamol va karam jazabalaridan bir jazaba, yoʻl yuruvchiga qabul yuzasidan yetadi. Gʻaflat pardasi haqiqat koʻzi bilan oʻrtadan koʻtariladi. Uning diydasi Ahadiyat nuri bilan surmalanadi. Bunday ilm gʻoyat izzatli boʻlib ulugʻligidan faqat “xitob” (“qatʼiy qaror”) yoʻli bilan hosil qilinadi va harflaru kalimalar kiyimiga sigʻmaydi. Kim Allohni tanisa tili aylanmay qoladi. Orif oʻz maʼlumotlari mohiyatidan ibora topa olmay qoladi. Kim buni zavqini topmas ekan, bilmaydi”. Xoja Muhammad Porsoning maʼnaviy merosida “Farosat” axloqiy barkamollikning eng yuqori darajasi sifatida talqin qilinadi [5]. Albatta, soʻfiyona kamolot anglash, bilish, irfon tarzida ichki intuitiv bilish oʻziga xos ramz, ishorat, holatlar bilan ifodalanadi. Solikning haqiqatdan gʻaflatda qolmasligi uning farosatiga bogʻliq boʻladi. Biroq uning maʼnaviy-axloqiy mohiyati inson borligʻining tub negizlarini koʻrsatib beruvchi omil boʻla oladi. Inson bilimli, aqlli, hamma narsani tushinadigan

sifatlarga ega bo'lishi mumkin, lekin farosati bo'lmasa hammasi bekor. Ibn Sino fikriga ko'ra, farosat ilmi foydasi naqd bo'lgan ilmlardandir. Sen bu ilmni bilib olsang, u senga kishilarning o'zlari yashirib yurgan fe'l atvorlarini bildiradi. Mana shu farosatning bildirilishi natijasida o'z bilishing bilan unga bog'lanib qolarsan. Agar senga farosatning tuzatuvchi qo'li tegsa, sen juda o'tkir bo'lib ketasan. Agar seni bir aldoqchi yo'ldan ozdirib, tuzog'iga tushira olsa, aldanasan. Ibn Sino farosat-mantiq ilmi mohiyati haqida fikr yuritayotganligini tushunish qiyin emas. U bilishda faqat hissiy bilish bosqichi emas, balki aqliy bilish bosqichida to'la bilimga ega bo'lishiga ishora qiladi. U o'z davrida inson nafsini tiyganda, har qanday xayol, hissiyotlarga berilmaganda, inson ilm bilan shug'ullanishi mumkin, degan xulosaga keladi. Xoja Muhammad Porso "Faslul xitob" asarida "az ilm xushtar hech chiz niyst" - deb ta'kidlaydi [6].

Natijalar. Xoja Muhammad Porso bilan Ibn Sino farosat borasidagi "kesishuv" nuqtalari shundan iboratki, aqliy bilish hissiy bilishni davomidir. Xayol, faraz, g'azab, ichki va tashqi sezgi, aqliy bilish aloqadorliklarini ko'rsata oladi. O'rta asr faylasuflarining talqinicha - "faol aql" hamma narsaning asosi boshidir. Farosat axloqiy komillik, ma'nva'iy yetuklik asosi sifatida talqin etiladi[7]. Xoja Muhammad Porso asarlarida axloqiy masalalar tahlilida farosat ilmiga alohida e'tibor qartadi. Uni komil inson sifatlari, fazilatlarining muhim genezisi sifatida ilgari surgan. Shuningdek, uning "Risolai qudsiya", "Faslul xitob" asarlarida alohida axloqiy qarashlari bayon etilgan. Xususan uning "Husni xulq" haqidagi qarashlari axloqiy konsepsiyalarni ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lgan deyish mumkin [8].

Mazkur ta'limot tasavvufda inson falsafasiga oid qarashlarning takomillashuviga xizmat qiladi. Inson borlig'idagi tabiat (modda), ma'naviy (qalb, nafs, husni xulq) inson mohiyatining asosi ekanligi va ularning o'zaro deterministik ta'siri falsafiy ta'limotlarning ontologik xususiyatlari bilan bog'liqligi "Fasl-al xitob" asaridagi falsafiy-antropologik g'oyalar, Fasl-al xitob" asaridagi ilm, ma'rifatli bo'lish, saodat belgilari, ikki olam saodatiga erishish singari komillikka undovchi g'oyalari inson qadrini ulug'lash, ma'rifatli ma'naviy

makon barpo etishda hamda yoshlarni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda substansional asosga egadir. Xoja Muhammad Porso ma'naviy merosining inson borlig'i, moddiy va ma'naviy uyg'unlik asosida Sharq falsafasida olam va odam munosabati, umuminsoniy qadriyatlar "Inson falsafasi," mohiyati va diniy bilimlarning zamonaviy shaxs tarbiyasi va insonparvarlik g'oyalari ilmiy ahamiyatga egaligi, ma'rifatli, farosatli yoshlarni tarbiyalash, inson qadrini ulug'lash, inson inson uchun g'animat, jamiyatning turli qatlamlari orasidagi hamjihatlikni mustahkamlash, shaxslararo munosabatlarda murosa madaniyatini shakllantirish, Yangi O'zbekiston jamiyatida tasavvufiy qadriyatlar integratsiyasiga oid g'oyalardan ijtimoiy amaliyotda foydalanish zarurdir [9].

Muhokama. Inson tarbiyasida ilm, ma'rifat, farosat, o'zlikni anglash borasidagi mezonlari asoslangan hamda globallashuv sharoitida jamiyat ma'naviy-mafkuraviy hayotida Xoja Muhammad Porso ma'naviy merosidagi antropologik mazmunga ega g'oyalardan "egotsentrizm", "axloqiy nigilizm"ga qarshi kurashishda ma'naviy-mafkuraviy immunitetni oshirishda, o'sib kelayotgan yosh avlodda ilm, ma'rifatli bo'lish, ikki olam saodatiga erishish singari komillikka undovchi konsepsiyalari inson qadrini ulug'lash, ma'rifatli ma'naviy makon barpo etishda hamda yoshlarni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda foydalanish mumkin [10].

Mazkur g'oyalardan falsafa tarixi tahlili, jumladan Sharq mutafakkirlari hamda Xoja Muhammad Porsoning antropologik qarashlarining nazariy masalalarini o'rganishga oid ilmiy tadqiqot ishlarida, O'zbekistonda qolaversa, butun dunyo miqyosida tasavvufning inson borlig'i, farosat, go'zal axloq, komilik fazilatlarining Yangi O'zbekiston yoshlarida inson qadrini ulug'lash, ma'rifiy va axloqiy tarbiyani rivojlantirishda Xoja Muhammad Porso falsafiy-antropologik qarashlari dolzarbligining isbotlanganligi, "Falsafa tarixi", "Tasavvuf falsafasi", "Tasavvuf tarixi", "Tasavvuf germeneytikasi", "Tarbiya", "Etika", Ma'naviyatshunoslik fanlari mazmunining nazariy-uslubiy asoslarini takomillashtirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Xulosa. Mazkur ta’limotning amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan xulosalardan Xoja Muhammad Porsoning falsafiy-antropologik qarashlaridan ilmiy ishlarda faylasuflar, mutasavviflar g’oyalari bilan qiyosiy tahlil qilishda, “Ma’naviyat va ma’rifat” markazlarining tarbiyalash faoliyatida, Tasavvuf ilmi maktabi tinglovchilari va ilmiy-madaniy jamoatchilikni keng xabardor etish, ularning kasbiy mahoratlarini oshirish bo’yicha ilmiy-amaliy, metodik o’qishlarida, shuningdek, Xoja Muhammad Porsoning va Sharq mutafakkirlari ma’naviy merosining taqdimotiga oid ma’ruzalarda hamda mavzuga oid o’quv-metodik qo’llanmalarni tayyorlashda foydalanishda ahamiyatlidir.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. S.A. Suxareva. Kvartalnaya obshina pozdnefeodalnogo goroda Buxary. Moskva. 1976.-S.296.
2. فرهنگ تفسیری زبانی تاجکی دوشنبه 2008 س. فراست. farosat, idrok, narsalarining mohiyatini anglash.
3. Xitob-qat’iy qaror
4. Muhammad Porso. Faslu-l-xitob. Qo’lyozma. Tarjima N.B. – Buxoro: Kogon, Naqshbandiya tariqati muzeyi fondi. Inv.42. -B.238.
5. Xayrullaev M.M. O’rta Osiyoda ilk uyg’onish davri madaniyati.- Toshkent: Fan, 1994.-B.10.
6. Abduxalimov B. Baytu-l-hikma va O’rta Osiyo olimlarining Bag’doddagi ilmiy faoliyati: IX-XI aniq va tabiiy fanlar. - Toshkent, Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2004-B.209-236.
7. Komilov N. Tasavvuf.-Toshkent: “Movarounnahr” 2009.-B.4.
8. O’zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavhalar. Akadimik Xayrullaev M.M. tahriri ostida.-Toshkent: 1995 -B. 103-104.
9. Faxruddin Ali Safiy. Rashohot aynu-l-hayot. Xudoybergan Bekmuhammad tarjimas. - Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2004-B.22.
10. Xayrullaev M.M. O’rta Osiyoda ilk uyg’onish davri madaniyati. - Toshkent: Fan, 1994.-B.10.